ПРОФ. Др. МАКС ЗЕРІНҐ

Про земельну справу на Україні

НАКЛАДОМ „ВІСТНИКА ПОЛІТИКИ, ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ“
ВІДЕНЬ, 1918
З друкарні Адольфа Гольцгавзена.

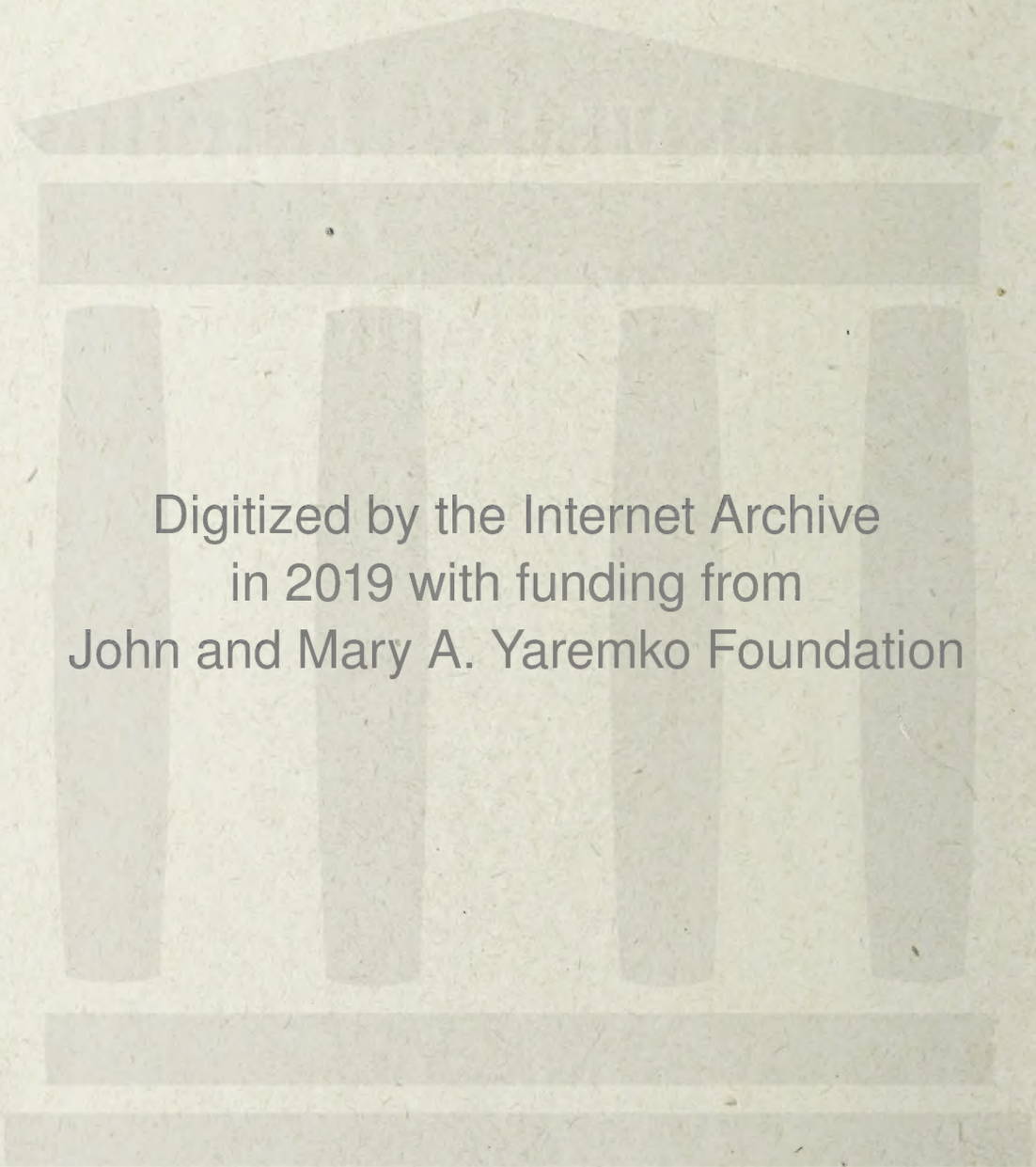

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

https://archive.org/details/prozemelnuspravu00seri

ПЕРЕДМОВА.

Найважнїйшою справою, яка стоїть на деннім порядку народнього життя на Україні, є розвязанне земельної справи. Виданий Українською Центральною Радою земельний закон з дня 18 сїчня (ст.ст.) 1918 р. про соціялїзацію землї, не задоволивши нїкого, внїс тільки великий розстрій в земельні й господарські відносини та був причиною державного перевороту й тої анархії, яка досї бушує на Україні.

Сей закон гетьманське Правительство скасувало, привернуло назад право приватної власности й видало тимчасовий закон про право купна-продажі землї, а основний закон про земельну реформу ще виробляєть ся.

Згори можна було ждати, що закон Центральної Ради про соціялїзацію землї не витримає спроб життя, і скорше чи пізнїйше довело ся-б його змінити. Передбачаючи сю неминучу ревізію закону, задумала редакція „Вістника лїтератури, полїтики й життя“ засягнути думки про сей закон і про бажаний спосіб розвязання земельної справи у чужих людей і в сій цїли розписала анкетний лист до цїлого ряду нїмецьких економістів, учених і полїтиків.

Анкета обіймала такі питання:

1. Який вплив може мати безплатне загальне вивласненнє землї на економічне життє краю?

2. Який вплив може мати скасуваннє приватної власности на землю на продуктивність працї хлїборобського насе-

лення, на піднесеннє хліборобської техніки та взагалї на видатність хліборобської продукції?

3. Чи можливе й чи доцільне з точки погляду розвитку продукційних сил країни переведеннє соціялїзації землї без одночасної соціялїзації всїх инших галузей народнього господарства?

4. Чи можливе переведеннє рівного поділу землї для користання після трудової норми й чи доцільне було-б се з точки погляду раціонального ведення господарства та для видатности хліборобської продукції?

5. Які розміри земельного володіння найвідповіднїйші під суспільним оглядом для видатности сільського господарства?

Як видко з сих питань, редакції „Вістника літератури, полїтики й життя“ ходило про освітленнє земельного питання з теоретичного боку, щоб помогти українській суспільности краще зорієнтувати ся в сій складній справі, використовуючи західно-европейські досліди на сім полі. На жаль не так багато людей відгукнуло ся на анкету, як того сподівала ся редакція „Вістника“ та як того заслугувала справа. Причиною сього є може те, що скоро по розписанню анкети довершив ся у Київі державний переворот, який скасував закон про соціялїзацію землї, а через те й цїкавість до земельної справи, як вона ставила ся в земельнім законї Ради, значно ослабла.

З надісланих голосів найбільшу вартість представляє більша статя проф. д-ра М. Зерінґа, яку, по видрукованню у „Вістнику“, видаємо отсе й окремою брошурою. Статю проф. Зерінґа прочитає з охотою кождий, хто цїкавить ся земельною справою взагалї, особливо вона цїкава для тих, хто хоче увільнити ся

від пануючих суто російських поглядів на земельну справу, які можуть часто претендувати на „ориґінальність“, але які ще частїйше розходять ся з вимогами й потребами економічного розвитку.

Проф. Зерінґ належить до найвизначнїйших економістів у Нїмеччинї, бував у Росії та на Украïнї й прекрасно познайомлений з земельними відносинами в Росії взагалї й на Украïнї зокрема. В 1883 р. їздив на порученнє пруського правительства в Північну Америку для студій над умовами конкуренції на полї сїльського господарства. Був професором боннського університету, а потім став професором сїльсько-господарської академії й університету в Берлїнї. Зпід його пера вийшло багато поважних праць з поля сїльського господарства.

I. До справи селянського землеволодіння.

Територія Української Народньої Республики творить щодо своєї історії й ґеоґрафічного положення переходову область від західньої Европи до східньої Европи й Азії. Нова держава стоїть сьогодні перед вибором, чи хоче уладнати свій земельний устрій на европейський зразок, чи посунути його назад на російсько-азійський зразок. Тимчасовий закон з 18 сїчня 1918 р. дотично володіння і користування землею пішов останньою дорогою. Під формальним оглядом нарушив він тим самим історично розвинені правні підстави земельного устрою в західнїй Україні. Бо на Волині, Поділлю, в Київщині й на Полтавщині вже перед реформою Столипіна далеко переважали (по обчисленню з 1905 р.) селянські господарства з приватною власністю,—навіть у чернигівській ґуб. виносили вони більше нїж половину. Правда, в східнїй Україні (харківська ґуб.) і в південній Україні (Херсонщина, Катеринославщина, Таврія) панує спільне володіннє, але тут особливо щиро прийнято думки земельної реформи Столипіна — знак, що кріпкі та здатні до поступового господарства елємснти особливо сильно були заступлені серед селянства. Сї округи стоять щодо розміру розпочатих робіт коло „землеустройства“ на чолї всїх ґубернїй колишньої російської царської держави. Отже тут закон з 18 сїчня 1918 р. означає реакцію, зроблену буцїм-то в інтересї слабшої частини селянства.

Котра з обох систем заслугує на першенство, показуєть ся з їх народно-господарських і суспільних наслїдків.

1. Економічно-психольоґічні наслїдки.

Коли порівняти статистику видатности жнив, виказує середня і західня Европа на диво багато вищий вислїд нїж східня Европа, навіть з такою дуже урожайною чорноземною полосою, як українська, включно. Причиною сього є не тільки загальні народно-господарські умови, які вимагали там інтенсивної, а тут екстенсивної господарки.

В часї наукових подорожей по Українї й по Московщинї міг я в 1911 і 1912 рр. виразно зауважити на багатьох місцях ту саму ріжницю, яка витворювала ся по кількох лїтах між громадами, котрі від общини перейшли до особистої власности або котрі обставали при спільнім володїнню.

Продукційно-технїчна перевага сїльської приватної власности основуєть ся:

а) на певности, що кожда поправа землї й хлїборобського господарства виходить на добро посїдачеви, який сам працює, та його родинї, отже винагорода за спільну працю дістаєть ся в удїлї також працюючим;

б) на повній свободї господарювання в тім змислї, що приватна власність не ставить жадних перешкод тому, щоб кождий показав, що уміє і потрапить, припустивши, що уклад нив, їх упорядкуваннє і форма кусків ґрунту сформуєть ся згідно з основною думкою про приватну власність;

в) одначе по середньоевропейським досвідам свобода господарювання не придушила виростого з близького сусїдства змислу спільности. Що більше, з злуки того духа свободи та спільности вийшов, особливо в Нїмеччинї, багатий розвиток спілок, які там доповнюють господарство окремих селян усюди, де велике господарство технїчно або господарсько корисиїйше.

г) Спадкове право в селянськім господарстві забезпечує таку важну для управи землї й зокрема також для годівлї домашнїх звірят безперервність господарства. Засада безперервности або „продовжування дїла“, як се називає Лє Плє, спричиняє, що кожда ґенерація переймає від попередньої всї уладженнн господарства та всї технїчні здобутки; прикмети землї на кождій парцелї пізнаєть ся як найдокладнїйше, плодозмін прикладаєть ся як найстараннїйше до земельних відносин, цїлу господарку, а особливо молодник на приплідок, індивідуалїзуєть ся як найдокладнїйше відповідно до даних земельних і клїматичних відносин. Коли земельна власність, як се з правила дїєть ся в Нїмеччинї та Скандинавії, лишаєть ся в спадку неподїленою, смерть власника позіставляє вибрану господарську систему зовсїм недіткненою. Притім приватна власність не перешкаджає новим і свїжим силам через купно землї увійти між селянство та своїм прикладом внести не один новий почин.

Спільна земельна власність з періодичними новими подїлами параліжує енергію в працї, бо вона при найблизшім новім подїлї тим певнїйше позбавляє сїльського

господаря кусників ґрунту, чим краще він виправив їх. Вона спинює або опізнює технїчний поступ, бо спосібного господаря звязує ухвалами більшости, котра все назадницька та привикла господарити на давнїй лад. Розпорядки або ради, які приходять зовнї, навіть коли їм підчинить ся більшість, не можуть нїколи заступити свободи окремого господаря, бо засадою сїльсько-господарського поступу є індивідуалїзація, щораз краще приміненнє до господарських умов, які часто зміняють ся з кождим новим кусником ґрунту.

Спільна земельна власність дала московським селянам той нахил бути чередою, який робить їх в наших очах середновічнїми людьми. Вона не знає земельного спадкового права й тому також не знає запевненого продовжування господарства. Звісно, що багато громад занехало періодичні новіподїли й тим зблизило ся до спадкового землекористання, яке має подібні добрі сторони, що приватна власність, хоча не мало правного забезпечення.

2. Суспільні наслїдки.

а) Суспільна вартість селянської земельної власности.

Там, де велика земельна власність не забирає селянству забагато землї, в цїлій західнїй і південній Нїмеччинї, а також у великій частинї східньої Нїмеччини, — вислїдом спадковости земельного права є широка верства дїйсно незалежних людей. Селянство тут як найтїснїйше зросло ся з власною землею і повне справжньої любови до батьківщини. Нїде родинна звязь не є такою сильною, як там, де селянин з родиною спільно працює. Він не уважає господарства предметом торговлї та спекуляції, але уважає його повіреним собі добром, яким господарить з посвятою і з поривом, щоб передати його в руки спадкоємців у поправленім станї й без надто тяжкого довжного тягару. Довги нашого селянства з рідкими виїмками не високі. Дїти дістають добре вихованнє і освіту; вони одержують добрий посаг по мірі надвишок господарства так, що займають поважне становище в суспільности навіть тодї, коли покидають батьківський ґрунт та беруть ся до иншого зайняття. Так свобідне селянство творить властиво підставу цїлого суспільного будинку там, де велика земельна власність не надто розлога. Воно доставляє всїм иншим клясам народу все наново незужитих і здатних сил. Вчасному витворенню приватної земельної власности завдячує середня і західня

Европа так само вчасний міський розвиток і широку діференціяцію суспільних станів.

Признання права тільки часового користування, довготу якого установляє сільська громада (§ 13 зак. 18.I.1918), не можна погодити ні з технічним поступом, ні воно не в силї витворити середньої верстви з дійсно незалежних сільських господарів. Тимчасовий наєм землї, який зближаєть ся до часового права користування, нїде не вдержав ся для малого сільського господарства. Селянський наєм землї, який споконвіку бачимо у властивій вітчинї модерного капіталїзму, у Великобританії, Бельгії й Голяндії, в романських краях і який має на метї гнетюче панування рентового капіталу над хлїборобським населенням, стоїть щодо хлїборобської техніки так само низше нїмецької і скандинавської системи селянської приватної власности, як і щодо самостійности й характерности хлїборобів.

Спадкове право користування, як се допускає факультативно § 13 тимчасового закону, зближаєть ся до земельної власности. Не можна було-б нїчого закинути сьому, що більше, треба-б приплеснути, колиб був замір ту громадську землю або дотеперішню землю великих земельних власників, яку треба подїлити, передати у вічне користуванне з деякими обмеженнями щодо продажі й обдовження, щоб таким робом на довший час охоронити цїлість новоутворених посїлостей перед продажею, роздробленнєм і обдовженнєм. Але примусова переміна добре набутої земельної власности на голе право користування викликує найбільший сумнїв (гл. низше, ч. III), тим більше тодї, коли право можна взяти назад, отже воно не дає дійсного забезпечення власности (§ 15 тимчасового закону).

б) Суспільна діференціяція серед сільського населення.

Індивідуальної приватної власности (або вічного права користування) не можна в усякім разї погодити з спільним „правом на користуванне землею“ (§ 5), таке право взагалї можна приложити тільки в дуже рідко заселенім краю, або в краю, який безустанно поширює свої межі завоюваннями коштом сусїднїх народів. По мірі того, як сї передумови занепадали в Росії, признанне того загального права на землю в общинї у звязку з лихим господарюваннєм на землї довело до вічного земельного голоду й до всїх явищ перелюднення і роздроблення землї, хоч для середноевропей-

ських понять треба густоту населення в Росії скрізь назвати малою. Чейже в Німеччині живе пересічно 120 людей на 1 кв. км., а на властивій Україні 68, в південній Україні 35. Спільна власність має тенденцію задержувати в хліборобськім стані більше людей, ніж сей стан може справді виживити. Поділ великих земельних маєтків міг усе дати тільки тимчасову полекшу.

Суспільним наслідком в найкориснійшім разї була-б рівність між посідачами, але се була-б рівність бідних людей, пролетарів.

Правда, в німецькім селї істнує вже віддавна окрема верства наємних робітників, а їх пайка земельної власности, якої вже не можна побільшити, всеж дає їм упривилейоване суспільне становище. Одначе фальшива була-б се думка приймати, що там, де розміри великої земельної власности не надто великі, конче наступає між робітниками й земельними власниками клясовий розділ. В краях з споконвічним рівним реальним поділом спадщини (над середнім і горішнім Реном) відбуваєть ся постійне вирівнанне земельної власности. Та навіть там, де має перевагу більший селянський хутір, як в багатих травами краях, котрі лежать коло Північного моря (Долїшня Саксонія і Вестфалія) і коло Альп (Баварія по правім боці Рену), робітництво всеж, володіючи багатьома дрібними господарствами, має участь в земельній власности. Здатний і ощадний мущина має можливість поволї піднести ся до повної незалежности. Міське робітництво, що вийшло з сільського, певне себе й воно добре винагороджене. Воно високо стоїть понад російським фабричним населенням Москви й Петербурга. Гострі клясові противенства витворили ся тільки там, де є надто великі розміри великої земельної власности й сільського господарства (як в частинах східньої Німеччини).

По таких досвідах закон з 18. I. 1918 виходить з фальшивої передумови, коли він бачить у кождім випадку найму джерело визиску й загострення суспільних конфліктів, і тому велить, щоб земельна пайка перейшла до сільських громад і земельних комітетів, як тільки не оброблює її власними силами господарь і його родина (§ 15). Відповідно до того треба-б відібрати земельну власність також тому, хто управнений до вічного користування, коли його дїти ще за малі, щоб помагати в господарстві, а чужі дорослі сини або доньки вступлять в нього яко наймит і наймичка. Такі постанови нарушують принцип безперервности дїла, нищать всяку певність доставити нащадкам вислїд власної працї й сим захитують психольоґічну підставу всякого справного селянства.

II. Велика земельна власність і велике сїльське господарство.

Коли, як пише редакція часописи „Вістник полїтики, лїтератури й життя“, національно-полїтичні огляди вимагають скасування великої земельної власности, тут не має що говорити народнїй економіст. Але й нема сумніву, що на Украïнї є нераз справжнїй земельний голод і дальший набуток землї від поміщиків в цїли подїлу її відповідає сильній потребі сїльського населення.

Треба тільки вказати на деякі народно-господарські сумніви проти подїлу всїх без винятку великих земельних маєтків.

1) Де названі полїтичні й соціяльні огляди не конче вимагають подїлу великої земельної власности, треба признати бажаним удержанне якогось числа більших добре загосподарених маєтків. Бо освічений управитель господарства, котрий має великий капітал, може швидше нїж власник-селянин присвоїти собі всї технїчні поступи хлїборобства. Проєкт закону передбачує також неподїлене удержанне інтенсивно ведених великих господарств в § 32. Такі господарства мають вести далї спілки або сїльські громади по планах, які затвердять земельні комітети. Але тут переочуєть ся, що на інтенсивних зразкових господарствах не можна господарити по одній схемі. Природа рільництва вимагає індивідуальної управи через самого відповідального господаря кождого зокрема, якому, правда, можна давати поради, але не треба робити примусових приписів.

Зрештою на великих господарствах показала ся також доброю велика аренда. Так пруські арендатори державних земель належать по найбільшій части до наших найкращих хлїборобів.

2) Деякі галузї земельної культури управляєть ся доцїльно тільки у великих розмірах. Так стоїть справа передовсїм:

а) з лїсами й пасовищами, бо їх господарка вимагає зовсїм екстенсивної працї.

Але лїсовим господарством може сама держава так само добре управляти, як можуть ним управляти громади та приватні люде під державним наглядом.

Пасовища треба-б удержати яко спільну власність в деякім обсязї, яко підставу держання худоби малими й несамостійними власниками. Така спільна власність (громад-

ські пасовища-вигони) показала ся доброю також в Нїмеччинї яко засіб суспільного зрівнання. Земельне законодавство Столипіна поступило на мою думку надто радикально в скасуванню громадських пасовищ і в сїй точцї треба його зреформувати.

б) Сїльско-господарські фабрики, зокрема цукрові фабрики з належними буряковими полями, можуть очевидно також управляти ся спілками або акційними товариствами тих, що ті поля оброблюють. Заходить тільки питанне, чи є між селянством потрібне до того знанне і вправа.

III. До справи вивласнення великих маєтків.

Теорія й практика всїх культурних держав годить ся щодо того, що вивласненне можна допустити, коли важних поступів у народногосподарській орґанїзації й суспільнім розвитку не можна здїйснити без такого примусового посягання на чужу власність. В такім разї загальний інтерес стає вище від приватного. Але так само згідні теорія і практика в жаданню, що передачу в нньші руки добре набутої земельної власности й рухомого майна можна допустити тільки за повнм відшкодуваннєм. Всяке инше поступованнє прогрішуєть ся проти засад справедливости та слушности, як і проти народно-господарського інтересу. Сїльський хлїбороб, котрий набуває земельну власність понад припадаючу для нього в громадї пайку, може й повинен також дати за се відшкодуваннє. Бо він через те набуває, завдяки більшому його доходови, упривилейоване супроти безземельного населення становище. Треба подбати тільки за те, щоб опроцентуваннє цїни землї не було таке високе, щоб позбавило набувця нагороди за свою працю. З огляду на обтяженнє набувця довгом за землю, здаєть ся менї, російський селянський банк загально держав ся справедливих основ.

Думка, що кождий має однакове право користати з землї, стоїть в явній протирічности з природою землї, якої не можна побільшити, й її треба конче закинути, коли Україна хоче вступити на шлях поступу до найвищих ступнїв людської культури.

Закінченнє.

Не говорю про гірниче, водне й комунїкаційне право. Також замотаної справи власности міських і промислових куснїв ґрунту не полагодив би я в кількох словах.

На поставлені редакцією часописи „Вістник політики, літератури й життя“ пять питань можна-б ось як відповісти по сути річи. Збираю разом:

1. Загальна конфіската землї без відшкодування означає нарушеннє добре набутих прав, розриває запевнену звязь між працею і доходом і означає тому параліжуваннє господарських сил краю.

2. Скасуваннє приватної земельної власности задержує сїльське господарство та його доходи на низькім рівнї або спихає його назад на такий рівень, бо воно і відбирає людям ініціятиви можність напружити власні сили і вступає в протирічність з принципом усякого сїльсько-господарського поступу: видобути з землї більший дохід наслїдком щораз досконалїйшої індивідуалїзації та пристосования до окремих місцевих умов оброблення землї та плекання ростин і домашньої звірини. Сим вимогам відповідний був би тільки такий ґрунт, який лишав би вільний і запевнений простір індивідуальному розумови й енерґії.

3. Коли науковий соціялїзм (Карло Маркс) спираєть ся на розвиток у напрямі до концентрування великого господарства й ступневого усуспільнення промислової праці, задумана Ц. Радою соціялїзація землї хоче створити устрій, який проголошеннєм однакового права всїх на кусник землї привязує масу населення до землї. Через се спинює він поступ діференціяції господарських кляс і підкошує промисловий розвиток краю. Соціялїзація землї без соціялїзації на всїх инших полях народнього господарства й без одноцїльної керми, яка дозволяла-б зайві в рільництві робітничі сили доставити промисловій працї, се протирічна половинність, тому на довго не можна її перевести, під народно-господарським оглядом вона безцїльна. Для повної соціялїзації всїх продукційних засобів недостає на Украïнї очевидно всїх передумов.

4 і 5. З того виходить, що періодичного поділу земельної власности по робітничій нормі не можна погодити з вимогами поступового народнього господарства. Щоб з другого боку вільна земельна власність не викликала великих суспільних нерівностей і клясових конфліктів, нема чого побоювати ся, бо в сїльськім господарстві в противенстві до промислового родинна господарка представляє безперечно найсильнїйшу продукційну форму. Доповнена спілковими орґанїзаціями, вона цїлком доросла також до конкуренції з великим сїльським господарством, наскільки лише подбаєть ся про добру народню освіту й технїчне вихованнє.

Розмірів селянського земельного володіння в нових громадах при земельній реформі не треба вимірювати відповідно до фактичної робочої сили поодиноких родин, але відповідно до вимог сільсько-господарської техніки. Орку сильними кіньми або волами мусить відбувати к о ж д е самостійне господарство. Простір землі, який на се надається ся, залежить від земельних відносин, отже його треба ріжно вимірювати. Мої досвіди на Україні й в Німеччині виказують, що господарства завбільшки менше-більше 7 десятин зглядно гектарів, пересічно доброї землі, можна уважати за д о ц і л ь н у н а й м е н ш у в е л и ч и н у для самостійних господарств, себто таких, що працюють для продажі витворів. Одначе побіч самостійних господарств треба створити також малі господарства для ремісників і для сільських робітників, коли вони візьмуть ся за сю працю.

Але в істнуючих уже громадах з приватною власністю не можна буде завести якогось шабльону для переведення, тільки треба полишити вільній постанові власників довести до доцільної величини господарств і парцель шляхом вільного обороту землі.

В руках кождого Українця повинно найти ся дешеве виданнє Союза визволення України:

Володимир Дорошенко

УКРАЇНСТВО В РОСІЇ.

Новійші часи. З численними портретами, між иншим дїячів, що відіграють найживійшу ролю в теперішнїм українськім русї.

Стор. 116. —— Цїна К 2.40.

По представленню початків українського відродження, сорокових років з славним Кирило-Методіївським Брацтвом, 50, 60, 70 і 80 рр. з дїяльністю Драгоманова автор можливо повно оповідає про оживленнє українського руху перед першою революцією, здобутки першої революції й реакцію, дотягаючи своє оповіданнє до воєнного часу включно.

Найдешевша українська книжка!

Др. Льонґін Цегельський:

Русь-Україна а Московщина-Росія.

Друге, перероблене виданнє.

Книжка обіймає 128 стор. друку й має карту України,

а коштує лише К 1.60.

Кожен Українець мусить зазнайомити ся з минувшиною свого народу, мусить пізнати, за що славні наші дїди проливали свою кров, чим був колись — не дуже ще давно— наш Рідний Край, наша Україна.

Коли якийсь гурток замовить зразу 10 або більше примірників, то за пересилку не буде нїчого рахувати ся.

Найкраще присилати гроші **наперед**, бо посліплатою пересилка дорозша.

Bund zur Befreiung der Ukraina.

Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

		к.	с.
1.	**В. Антонович.** Хмельниччина в повісти Г. Сенкевича . . .	—	·80
2.	**М. Богданович.** Білоруське відродженнє	—	·80
3.	**Ів. Бочковський.** Фінляндія та фінляндське питаннє . . .	2	·40
4.	**Вяч. Будзиновський.** Як Москва нищила Україну	1	·20
5.	**М. Возняк.** Наша рідна мова. З 18 портретами	—	·40
6.	**Памяти Івана Франка.** Опис життя, діяльности й похорону. Зладив М. Возняк. З 12 малюнками	2	·—
7.	**Вол. Гнатюк.** Національне відродженнє австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	1	·60
8.	**Вол. Гнатюк.** Українська народня словесність.	2	·—
9.	**Prof. M. Hruschewskyj.** Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . .	1	·—
10.	**М. Грушевський.** Якої автономії і федерації хоче Україна	—	·80
11.	**В. Дорошенко.** У відповідь напасникам.	1	·—
12.	**Вол. Дорошенко.** Українство в Росії. Найновійші часи. З численними портретами	2	·40
13.	**Памяткова книжка** Союза визволення України з 103 іл.	5	·—
14.	**М. Капельгородський.** Мої пісні	2	·—
15.	**О. Кириленко.** Українці в Америці	1	·—
16.	**G. Cleinow.** Das Problem der Ukraine	1	·—
17.	**В. Короленко.** Як упала царська влада в Росії	1	·20
18.	**О. Кобець.** В Тарасову ніч. З образками	1	·—
19.	**О. Кобець.** З великих днів. З образками	1	·—
20.	**М. Кордуба.** Північно-західна Україна	4	·—
21.	**М. Кордуба.** Територія і населенне України	4	·—
22.	**Др. І. Крипякевич.** Українське військо. З малюнками . . .	—	·80
23.	**Dr. E. Lewyckyj.** Galizien	1	·20
24.	**Др. Е. Левицький.** Листи з Німеччини	1	·60
25.	**Др. М. Лозинський.** Галичина в життю України	1	·20
26.	**М. Лозинський.** Іван Франко. З портретом Ів. Франка . . .	2	·—
27.	**Др. М. Лозинський.** Михайло Павлик	—	·80
28.	**Др. Осип Назарук.** Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками	7	·—
29.	**Др. Іван Пулюй.** Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung	1	·60
30.	**St. Rudnyćkyj.** Ukraina. Land und Volk. Бр. 20·— в полотні	24	·—
31.	**О. Скоропис-Іолтуховський.** Значіннє самостійної України	—	·40
32.	**Проф. С. Томашівський.** Церковний бік української справи	—	·60
33.	**M. Trotzkyj.** Die ukrainische national-politische Bewegung	1	·—
34.	**М. Троцький.** Литовці	—	·80
35.	**М. Троцький.** Як прийшло в Росії до революції	1	·20
36.	**V. Choma-Dovski.** Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) .	2	·—
37.	**Др. Л. Цегельський.** Русь-Україна і Московщина-Росія . . .	1	·60
38.	**Др. Андрій Чайковський.** Петро Конашевич Сагайдачний .	—	·30
39.	**Чужинці про українську справу**	—	·80
40.	**Т. Шевченко.** Кобзарь. 2-ий випуск	2	·—
41.	**Проф. І. Шишманов.** Роля України в болгарськім відродженню	—	·40

Набувати можна отсі всі книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79, II, St., T. 6.**

Ціна 50 сот.